

توسعه روستایی

(اصول و روش‌ها)

(رشته جغرافیا)

ترجمه دکتر رستم صابری فر

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست

۱	فصل اول: توسعه روستایی؛ کاربرد در سطوح محلی
۱	مقدمه
۲	تعریف روستا
۵	توسعه روستایی
۶	توسعه محلی
۱۲	ساختار کتاب
۱۶	مطالعه موردی شماره ۱: برنامه پیشتاز اروپا
۲۱	مطالعه موردی شماره ۲: اسپارک/برنامه جلب مشارکت ...
۲۵	فصل دوم: توسعه پایدار و مقوله پایداری در توسعه روستایی
۲۵	مقدمه
۲۷	اصول بنیادی توسعه پایدار
۲۸	توسعه پایدار محلی
۳۰	گام‌های اساسی دستیابی به توسعه پایدار محلی
۳۱	اقدامات مناسب در گزینش پروژه‌های پایدار
۳۲	راهکارها
۳۳	طراحی الگو
۳۶	مطالعه موردی شماره ۳: الگوی یک روستای پایدار
۳۹	تحلیل روش محلی
۳۹	منابع مشترک و تشکیل انجمن‌های مربوطه
۴۰	کاهش مصرف و استفاده مجدد و بازسازی چرخه‌های بازیافت
۴۱	شکل‌دهی اقتصاد محلی
۴۳	مطالعه موردی شماره ۴: راهنمایی برای اقدامات توسعه روستایی پایدار

۴۵	فصل سوم: ابداع و نوآوری؛ سنت شکنی
۴۵	ضرورت‌ها و تعاریف
۴۸	موضوعات بنیادی
۵۱	راهکارها
۵۴	مطالعه موردی شماره ۵: ارزیابی بخشی به‌عنوان نمونه‌ای از نوآوری
۵۸	مطالعه موردی شماره ۶: تجمیع عرضه خدمات به نواحی روستایی
۶۳	فصل چهارم: ارزش افزوده: ارزش افزوده را کجا به‌دست آوریم؟
۶۳	تعاریف و اهمیت موضوع
۶۵	موضوعات اساسی
۶۷	موقعیت
۶۷	محیط طبیعی
۶۸	میراث فرهنگی
۶۸	سرمایه انسانی
۶۹	سرمایه اجتماعی و نهادهای محلی
۶۹	ارتباطات بیرونی
۷۰	طراحی الگو
۷۲	مطالعه موردی شماره ۷: از میوه و توت تا شربت و تمشک
۷۴	تولید گیلاس در دره جرتی در استری مادورا اسپانیا
۷۶	مطالعه موردی شماره ۸: ده نمونه دیگر از ارزش افزوده برای منابع محلی
۸۱	فصل پنجم: ترغیب سرمایه‌گذاران برای ورود به جوامع روستایی
۸۱	تعاریف و اهمیت موضوع
۸۵	موضوعات بنیادی
۸۸	طراحی الگو
۸۸	تأمین شرایط لازم برای سرمایه‌گذاری
۹۰	ارائه مساعدت‌های ویژه
۹۲	راهبردی برای گروه‌های فعال محلی پیش‌تاز
۹۳	ضرورت حمایت دقیق از سرمایه‌گذاری‌های اجتماعی
۹۴	مطالعه موردی شماره ۹: سرمایه‌گذاری اجتماعی در بخش روستایی جنوب‌غربی انگلستان
۹۸	مطالعه موردی شماره ۱۰: قلمرو سازماندهی و اجرای سرمایه‌گذاری سودآور در تیپراری
۱۰۱	فصل ششم: اجتماع‌گرایی؛ تقویت حس تعلق و وابستگی
۱۰۱	تعاریف و ضروریات
۱۰۲	اجتماع به‌عنوان اسم
۱۰۳	اجتماع به‌عنوان صفت
۱۰۴	راهکارها
۱۰۹	طراحی الگو
۱۱۳	مطالعه موردی شماره ۱۱: تقویت اجتماع از طریق شوراهای اجتماعی روستایی انگلستان

۱۱۷	مطالعه موردی شماره ۱۲: برنامه محلی روستای سال ۲۰۰۰
۱۲۳	فصل هفتم: مسئولیت اجتماعی؛ حضور در صحنه
۱۲۳	تعاریف و ضرورت‌ها
۱۲۵	راهکارها
۱۲۶	چه کسی منزوی است؟
۱۲۷	کدام مکانیزم‌ها این افراد را محروم می‌سازد؟
۱۲۸	بازار کار
۱۲۸	بازار مسکن
۱۲۹	مشکلات و تنگنای دولت رفاه
۱۳۰	کمبودهای مربوط به ارائه خدمات
۱۳۰	شبکه‌های زیربنایی و اجتماعی اندک
۱۳۱	دو سؤال دیگر
۱۳۲	طراحی مدل
۱۳۳	تأمین شغل
۱۳۳	مساعادت برای دسترسی به کار
۱۳۴	تأمین مسکن
۱۳۶	توسعه اجتماعی
۱۳۷	اطلاعات و مشاوره
۱۳۸	برنامه‌های توسعه نواحی همراه با انزوای اجتماعی - مرحله مرکزی
۱۳۹	مطالعه موردی شماره ۱۳: توسعه روستایی در دورست، برنامه ۹۸-۱۹۹۴
۱۴۳	مطالعه موردی شماره ۱۴: مجموعه محرومیت روستایی بخش پیک
۱۴۷	فصل هشتم: قابلیت دسترسی؛ در دسترس قرار دادن
۱۴۷	اهمیت موضوع و تعاریف
۱۵۰	راهکارها
۱۵۴	طراحی الگو
۱۵۵	گزینه جابجایی مسافران
۱۵۶	حمایت از مراکز عرضه‌کننده کوچک که از توزیع مناسبی برخوردارند
۱۵۷	خدمات سیار
۱۵۸	ارتباطات راه دور
۱۵۹	مطالعه موردی شماره ۱۵: دسترسی و مراقبت در ناحیه توکسبری
۱۶۳	مطالعه موردی شماره ۱۶: پروژه حمل و نقل اجتماعی غرب نورفولک
۱۶۷	فصل نهم: مشارکت؛ همکاری در عمل
۱۶۷	تعاریف و اهمیت موضوع
۱۷۱	راهکارها
۱۷۵	طراحی الگو
۱۷۷	آغاز مشارکت

۱۷۷	برنامه‌ریزی و مدیریت آن
۱۷۸	اجرای برنامه در دنیای واقعی
۱۷۹	نگاه به آینده
۱۷۹	مطالعه موردی شماره ۱۷: چالش مشارکت روستایی در جنوب غربی شرابشایر
۱۸۳	مشارکت؛ کار با جدیت
۱۸۴	مطالعه موردی شماره ۱۸: طرح مشارکتی لیدر ۲۰۰۰ در منطقه روستایی تایرون غربی
۱۸۹	فصل دهم: مشارکت اجتماعی – پذیرش افراد
۱۹۲	راهکارها
۱۹۵	طراحی الگو
۱۹۸	مطالعه موردی شماره ۱۹: ارزیابی جامعه، بخش / روستا
۲۰۳	مطالعه موردی شماره ۲۰: برنامه‌های اجتماعی والونیا برای توسعه روستایی
۲۰۵	مرحله ارائه اطلاعات
۲۰۵	مرحله انجام مشاوره
۲۰۶	مرحله تشکیل کمیسیون محلی
۲۰۶	مرحله اجرا
۲۰۹	فصل یازدهم: اولویت‌بندی؛ تدوین خطوط مبنا
۲۰۹	مقدمه
۲۰۹	تعاریف و اهمیت موضوع
۲۱۱	راهکارها
۲۱۵	طراحی الگو
۲۱۶	تهیه نقشه و ارائه اطلاعات آماری
۲۱۷	اطلاعات تفسیری و غیر عددی
۲۱۸	شناخت و ارزیابی منابع
۲۲۰	بهره‌مندی از نقطه‌نظرات متخصصین
۲۲۰	بررسی‌های میدانی
۲۲۱	مطالعه موردی شماره ۲۱: مطالعات جنگل دین برای برنامه توسعه روستایی
۲۲۵	مطالعه موردی شماره ۲۲: بررسی قابلیت‌های جذب گردشگر...
۲۲۶	تحلیل عرضه
۲۲۷	تحلیل تقاضا
۲۲۷	تحلیل مسائل مربوط به رقابت
۲۲۸	تحلیل روندها
۲۲۹	بررسی عوامل مختلف در کنار هم
۲۳۱	فصل دوازدهم: برنامه‌ریزی استراتژیک – سازماندهی امور
۲۳۱	تعاریف و اهمیت موضوع
۲۳۳	موضوعات بنیادی
۲۳۸	طراحی الگو

۲۴۰	تدوین اصول و روش کار
۲۴۳	مطالعه موردی شماره ۲۳: استراتژی توسعه روستایی دورست سال‌های ۹۸-۱۹۹۴
۲۴۷	مطالعه موردی شماره ۲۴: برنامه‌ها و برنامه‌ریزی اجرایی در سطح روستا
۲۵۳	فصل سیزدهم: اجرا: انجام عملی اقدامات مطرح شده در برنامه
۲۵۳	تعاریف و اهمیت موضوع
۲۵۴	موضوعات بنیادی و کلیدی
۲۵۵	نقش تأثیرگذار
۲۵۶	تأثیرگذاری و تأثیر پذیری
۲۵۸	طراحی الگو
۲۵۸	۱. عملیاتی کردن پروژه‌های پیشنهادی
۲۵۹	۲. انتخاب پروژه‌ها
۲۶۰	۳. تأمین اعتبار پروژه‌ها
۲۶۱	۴. حمایت و پشتیبانی از پروژه‌ها
۲۶۲	۵. نظارت بر پروژه‌ها
۲۶۳	شکست و موفقیت
۲۶۵	مطالعه موردی شماره ۲۵: انتخاب پروژه‌ها
۲۶۹	مطالعه موردی شماره ۲۶: حمایت از پروژه‌ها
۲۷۵	فصل چهاردهم: ارزیابی: تعیین میزان دسترسی به اهداف
۲۷۵	تعاریف و اهمیت موضوع
۲۷۷	موضوعات بنیادی
۲۸۰	طراحی الگو
۲۸۴	بهره‌گیری از شاخص‌ها در ارزیابی توسعه
۲۸۶	مطالعه موردی شماره ۲۷: ارزیابی برنامه پیش‌تاز ۲
۲۹۰	مطالعه موردی شماره ۲۸: ارزیابی روستا و تعیین ملاحظات زیست محیطی...
۲۹۴	تذکرات
۲۹۵	فصل پانزدهم: نتیجه‌گیری: ضرورت انجام تحقیقات بیشتر
۲۹۵	مقدمه
۲۹۵	کاربرد در سطوح محلی
۲۹۶	چشم‌انداز طولانی مدت
۲۹۷	تغییر الگوها
۲۹۸	فعالیت براساس شرایط موجود
۲۹۹	حمایت از خطرپذیرها
۳۰۰	تقویت حس تعلق
۳۰۱	ورود افراد به صحنه عمل
۳۰۲	دسترسی
۳۰۳	فعالیت در شرایط سخت

۳۰۴	مشارکت تمامی افراد
۳۰۴	تحقیق برای تعیین خطوط مبنا
۳۰۵	سازماندهی اقدامات اجرایی
۳۰۶	تدوین برنامه اجرایی
۳۰۶	ارزیابی میزان دستیابی به اهداف
۳۰۹	منابع و مآخذ

فصل اول

توسعه روستایی: کاربرد در سطوح محلی

اگر روش کار را بدانید، پیروزی را
به دست می آورید. «دیوید بکهام»^۱

مقدمه

کتاب حاضر، مباحث اساسی توسعه روستایی را مطرح می کند. تلاش اصلی بر آن است تا کوشش های به انجام رسیده در بریتانیا و سایر بخش های اروپا به بحث گذاشته شود. در این کتاب سعی شده است، اقدامات هماهنگ و مؤثری که برای غلبه بر دامنه گسترده ای از مسائل از فشارهای اقتصادی تا مسائل اجتماعی و محیطی مطرح شده است، تجزیه و تحلیل شود. مسائلی که هم اکنون در نواحی روستایی اروپا از جایگاه و موقعیت خاصی برخوردار بوده و چالش های اساسی را مطرح نموده است. به طور دقیق تر، موضوع کتاب اختصاصاً مربوط به موضوعات و مفاهیم اساسی است که ارتباطی متداخل و چند جانبه با یکدیگر دارند. موضوعاتی مربوط به قلمرو توسعه روستایی و چگونگی اجرای برنامه های مرتبط با مفاهیم و موضوعات فوق، مباحث اصلی مقدمه و ۱۳ فصل متعاقب آن را به خود اختصاص می دهد. اما تفکر اساسی حاکم بر نوشته حاضر آن است که توسعه روستایی زمانی موفق خواهد بود که در سطح محلی پیگیری شود. بنابراین، موضوع و مطلب اصلی، توسعه محلی است. توسعه ای که گروه وسیعی از مسائل محلی از جمله منابع مادی و انسانی را شامل می گردد. منابعی که برای حل مشکلات موجود حیاتی تلقی می شوند. بر این اساس، وظیفه فصل اول،

1. David Beckham

شناخت، تعریف و بیان هدف توسعه روستایی و توسعه محلی است. بدین منظور، مطالعه موردی برنامه پیشرو (پشتازپروگرام) معرفی شده است. این مطالعه در دو سطح تبیین شده است. برنامه توسعه روستایی که برای قاره اروپا ارائه شده است و در بروکسل (پایتخت بلژیک) به اجرا درآمده است و توسعه محلی که بخش کوچکی از مناطق روستایی را در بر گرفته و در این محدوده جامه عمل پوشیده است.

تعریف روستا

در ارتباط با مفهوم و ماهیت روستا، پیشینه تحقیقی بسیار مناسبی در اختیار است به طوری که در اواخر قرن بیستم و ابتدای قرن بیست و یکم، چستی و چگونگی واقعیت روستا، یکی از مسائل مطرح جوامع پیشرفته غربی بود. اما آنچه که در اینجا با آن سروکار داریم، تعریف محلی و ساده روستاست. بر این اساس، نواحی روستایی، نواحی به شمار می رود که از تراکم جمعیت پایینی برخوردار بوده و به صورت مزارع، قریه ها، روستاها و شهرک های کوچک، خودنمایی می نماید. نکته ای که در این تعریف بسیار مهم است، سؤالاتی است چون: به چه اندازه کم؟ و یا به چه مقدار کوچک؟

از آنجا که پاسخ های دقیق و یک نواختی به این سؤالات داده نشده است، میزان تراکم و اندازه جمعیت سکونتگاه یکی از مهمترین معیارهایی است که مدنظر قرار گرفته است. با توجه به سودمندی و مناسب بودن، تراکم جمعیت به جای سایر معیارهای موجود که ادعای کاملاً علمی بودن را تضمین می نماید (از جمله کاربری زمین، ساختار اقتصادی و فرهنگی و دورافتادگی) بیشترین توجه به میزان تراکم در مناطق مورد بررسی بوده است. زیرا این مفهوم در ارتباط با مباحث توسعه، سه عنصر اصلی چشم انداز روستایی را مدنظر قرار می دهد. این واقعیت که تمام مردم روستا و بسیاری از اقدامات فرهنگی، سیاسی اجتماعی و اقتصادی آنها که دقیقاً به بهزیستی شان مربوط است با استقرار در ساختمان ها یا سکونتگاه های مجزایی که کوچک و کاملاً پراکنده هستند، تعریف و مشخص شده است.

در این نواحی، اراضی کاملاً پراکنده اند و ضرورتاً برحسب تقاضای قوی جمعی و رقابتی از یکدیگر جدا شده اند و به شکل کشاورزی و سایر اشکال فعالیت های اقتصادی زمین، تحت فشار قرار گرفته اند. روندهایی که اجباراً به سمت تغییر ساختار

حرکت می کنند.

خوشبختی فزاینده از سویی و گرسنگی فضایی از سوی دیگر، جمعیت شهری را به اشکال و دلایل متفاوت به سوی این سکونتگاه‌ها و اراضی پراکنده رهنمون شده است. حتی اگر زمینه‌های اصلی بیان شده باعث و علت برخی نگرانی‌های در هم پیچیده نباشد، پیش شرطی به حساب می‌آیند که مشکلات و مسائل اخیر را که در سال‌های جاری تشدید یافته است. این مسائل، ضرورت تدوین برنامه‌هایی مناسب را برای توسعه روستایی فراهم نموده است. این مشکلات جهانی نیستند (بعداً در باره مسائل حاضر اروپا بررسی می‌شود) لیکن به اشکال متفاوت شدت و حدت بسیاری را بر انگیزخته و قلمرو وسیعی را شامل می‌شوند. بخش زیر اشاره‌ای به این وضعیت است که البته فهرست کامل آن به حساب نمی‌آید.

- اول برخی از مشکلات اقتصادی است که ناشی از فعالیت‌های اقتصادی زمین‌بر است. زمین‌هایی که توانایی آنها تقلیل یافته و هنوز هم در حال کاهش است. از جمله فعالیت‌های فوق می‌توان به این موارد اشاره کرد: کشاورزی، جنگل داری، اکتشاف و بهره‌برداری از معادن و بسیاری از صنایع روستایی که ارتباط تنگاتنگی به این موارد دارد. این صنایع همان‌هایی هستند که برای تأمین امنیت اشتغال و درآمد کافی برای افرادی که به آنها وابسته‌اند، ضروری است. سایر مشکلات اقتصادی، نه تنها به چالش‌های مرتبط با شکل‌دهی مجدد و تکامل صنایع وابسته به زمین، بلکه به هزینه‌های مربوط به ارائه خدمات نیز وابسته است. این خدمات، بایستی به جمعیت پراکنده‌ای ارائه شود که از نظر اقتصادی مقرون به صرفه نمی‌باشد.

- دوم، مشکلات متعدد اجتماعی و فرهنگی است که اغلب بخشی از مشکلاتی به حساب می‌آیند که تحت عنوان محرومیت یا فقر روستایی بیان می‌شود. این مشکلات عبارتند از: بیکاری و یا اشتغال اندک، درآمد پایین، محرومیت‌های اجتماعی (انزوای اجتماعی) عرضه ناکافی مسکن، کاهش مستمر ارائه خدمات و تسهیلات محلی و ضعف‌های فرهنگی مرتبط با فرسودگی ارتباطات محلی، احساس ناتوانی در مقابل دگرگونی سریع و تضاد پنهان و آشکار بین ساکنین قدیمی و بسیاری از مهاجرین تازه وارد با مجموعه‌ای از ارزش‌های متفاوت.

- سوم، نگرانی‌های مربوط به مسائل زیست محیطی است که عمدتاً از

بهره‌برداری‌های بی‌رویه کشاورزی نشأت می‌گیرد و یکی از نتایج و پیامدهای آن، کاهش حیات وحش و زیست‌گاه‌های مربوط به آنها و تنوع موجود در نواحی روستایی و حومه است. این نگرانی‌ها به فشارهای در حال تزاید تحمیل شده از طرف جمعیتی شهری که به‌طور حاد و فزاینده‌ای برای زندگی، کار و یا گذران اوقات فراغت از حومه‌ها بهره‌برداری می‌کنند نیز مربوط است.

- چهارم، به موارد فوق بایستی برخی نگرانی‌های سیاسی و نهادی را افزود که مربوط به فقدان و یا نواقص موردی سازوکارهای ضروری مربوط به رفع و رجوع چنین مشکلاتی در سطح محلی است. سازوکارهایی که علاوه بر تشخیص ارتباطات داخلی، نیازهای حیاتی را نیز تعیین می‌کند تا برقراری ارتباط مناسب، بین گروهی از نمایندگی‌ها و فعالین محل شامل خود ساکنین محل امکان‌پذیر باشد.

گاهی اوقات، مشکلات فوق به‌طور غیرمستقیم و در قالب عبارات آینده‌نگرانه، بیان می‌شود. بدین نحو که اگر چنین مشکلی به طریق مناسب و رضایت‌بخشی حل شود، بر چه مواردی غلبه پیدا می‌کنیم که جدیدترین مثال از این نوع را دولت بریتانیا به شکل «کاغذ سفید روستایی» عرضه نموده است. کاغذ سفید روستایی، مجموعه سیاست‌های این دولت را در ارتباط با بخش روستایی انگلستان خلاصه‌سازی نموده است. بیانات مال اندیشانه‌ای چون:

- زندگی حومه‌ای با جوامع روستایی پیشرفته و دسترسی به خدمات عمومی با کیفیت بالا.

- کار و کسب حومه‌ای با تنوع اقتصادی مناسب که امکان عرضه سطوح بالا و پایدار اشتغال را فراهم نماید.

- حومه‌ای حفاظت شده که محیط‌زیست آن پایدار و توسعه‌یافته است و تمام افراد امکان لذت بردن از آن را دارند.

- حومه‌ای قدرت‌مند و توانا که قادر است آینده خود را شکل دهد.

تمايلات مشابه بسیاری چهار سال قبل در بیانیه صادر شده توسط چند صد رهبر روستایی که از سراسر اروپا در گروه‌هایی کوچک که تحت حمایت اتحادیه اروپا برگزار شده بود، عنوان شده است. بیانیه نوامبر ۱۹۹۶ کورک، کاری مهم در مسیری است که از مسائل جزئی کشاورزی و سایر سیاست‌های بخشی به‌کار رفته در بخش

روستایی اروپا به طور کلی شروع شده و به سمت سیاست‌های روستایی خاص و برنامه‌هایی با جهت‌گیری نیازها و منابع نواحی محلی امتداد دارد. طرح اجرایی این برنامه، ضروریات سیاست توسعه روستایی هماهنگ با اهمیت و وسعت محدوده موردنظر، تنوع بخشی فعالیت‌های اقتصادی، توجه به اصول پایدار و بخش‌های کمکی و معین «به معنای تمرکززدایی مراکز تصمیم‌گیری» و سازوکارهای برنامه‌ریزی، مدیریت و تأمین مالی توسعه روستایی در سطح محلی را تشریح و تبیین می‌کند.

توسعه روستایی

عنوان فوق ما را به سوی تعریف توسعه روستایی ترغیب می‌کند. سه تعریف پیشنهادی زیر براساس مباحث مختصر روستایی و مسائل مرتبط با آن و تمایل به عرضه تعاریف نسبتاً شفاف، ارائه شده است. این تعاریف همان‌هایی هستند که اغلب اندیشمندان معاصر از این اصطلاح استنباط می‌نمایند:

- مفهومی وسیع شامل تمامی موضوعات مربوط به استمرار زندگی جمعی مردم، مکانها و... روستایی از جمله آموزش، بهداشت، مسکن، خدمات و تسهیلات عمومی، ظرفیت رهبری و مدیریت و میراث فرهنگی و همچنین موضوعات کلی و بخشی اقتصادی و

- فرایندی چند بعدی که در پی ایجاد هماهنگی بین اهداف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی پایدار می‌باشد.

- فرایندی پایدار و دارای قابلیت پایداری، مسائل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تحولات زیست‌محیطی تدوین شده برای توسعه بهزیستی و رفاه کوتاه‌مدت کل جامعه. این سه تعریف، دوازده شاخص عمده را شامل می‌گردد که درک توسعه روستایی و دستیابی به آن بدون فهم آنها امکان‌پذیر نیست. شرح مختصر هر یک از این عناصر عبارتند از:

- پایدار ... زندگی کوتاه‌مدت مدنظر نیست بلکه طولانی و ادامه‌دار
- قابلیت پایداری ... اشاره به سرمایه‌گذاری‌های فرهنگی دارد
- فرآیند ... مجموعه‌ای از اقدامات مستمر و مرتبط به هم
- اقتصادی ... مسائل مربوط به تولید، توزیع و مبادله کالا و خدمات

- اجتماعی ... مسائل مربوط به ارتباطات بین انسان‌ها
- فرهنگی ... موضوعات مرتبط با شیوه‌های زندگی و منابع هویتی
- زیست‌محیطی ... موضوعات مرتبط با محیط‌های فیزیکی و زیستی پیرامون
- طراحی شده ... مسائل تعیین شده از طریق تفکر و اندیشه، نه مسائل خودرو و خود به خود

- بلندمدت ... مربوط به چندین دهه نه چند سال
- بهزیستی (رفاه) ... شامل مسائلی بیش از چشم‌اندازهای زیستی و مادی
- کل ... در ارتباط با تمامی نسل‌ها، گروه‌های جنسی و اجتماعی و ...
- اجتماع ... در اینجا به معنای مردمی که در یک ناحیه مشخص زندگی و کار می‌کنند.

بسیاری از این اصطلاحات در بخش‌های بعدی با تفصیل بیشتری تشریح می‌شوند. لیکن فعلاً عبارات کوتاه فوق برای معرفی ماهیت چند بعدی توسعه روستایی (چنان که در حال حاضر و به‌طور کلی درک می‌شود) کفایت می‌کند.

توسعه محلی

در این کتاب در پی این سؤالات هستیم که چرا باید توسعه روستایی را در سطح محلی پیگیری و پیاده نمود؟ به چه دلیل طرح‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌هایی که تنها و به‌طور خاص به نواحی روستایی مربوط نیست، بلکه نواحی غیرروستایی را در برمی‌گیرد، به این نام خوانده می‌شود؟ چرا باید سازوکاری را مورد استفاده قرار داد که در سطح محل و مکان نسبت به تعیین و اجرای سیاست‌های برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه روستایی عمل نماید؟ کوتاه سخن آنکه چرا و تا کجا بایستی تمرکززدایی (اعطای قدرت تصمیم‌گیری به سطح پایین‌تر) و تحدید و تعیین قلمرو (تغییر سطوح تصمیم‌گیری از بخش‌ها یعنی آموزش، حمل و نقل و تولید به نواحی و مکان‌ها) مدنظر باشد؟ بدون توجه به این موارد برای اینکه مشخص گردد محل با توجه به اندازه جمعیت و وسعت جغرافیایی به چه معناست، بایستی ۵ عنصر اصلی (که اغلب با یکدیگر همپوشی دارند) در مباحث خاص توسعه محلی مورد توجه قرار گیرد.

۱. اولین مقوله توسعه روستایی تنوع محلی است. مناطق روستایی اروپا نقاط

مشترک بسیاری دارند. اما کاملاً مشابه و همانند نیستند. معیشت اقتصادی در برخی مناطق بر پایه کشاورزی استوار است. درحالی که سایرین معاش خود را از طریق صنعت توریسم، استخراج معادن، پذیرش بازنشستگان یا صنایع تولیدی و کارخانه‌ای تأمین می‌کنند. گروهی از این مناطق هنوز کاهش جمعیت را تجربه می‌کنند. درحالی که گروهی هم وجود دارند که خصوصیت بارز آنها تغییرات اجتماعی و رشد سریع جمعیت است. درحالی که بعضی از مناطق روستایی به خاطر نزدیکی به مادر شهرها دچار مشکل هستند، سایرین به دلیل دورافتادگی مشکلات متعددی را متحمل می‌شوند. از نظر منابع طبیعی نیز درحالی که برخی مناطق روستایی از شرایط مساعدی برخوردارند، سایرین از این موهبت بی‌نصیبند.

بنابراین گرچه تمامی مناطق روستایی طبق تعریف از جمعیتی پراکنده و چشم‌انداز غالب فضاهای باز برخوردارند، اما اقتصاد و شرایط اجتماعی و مشکلات و نیازها و پتانسیل توسعه آنها، تفاوت بسیاری دارد. بر این اساس، برنامه‌های تدوین شده برای حل مشکلات این مناطق بایستی برحسب شرایط و ویژگی‌های محلی آنها باشد.

۲. از آنجا که مشکلات روستایی با هم ارتباط دارند، بایستی ابزارهایی برای تشریح و تبیین این مشکلات و ادارات و نمایندگی‌هایی برای رفع آنها وجود داشته باشد. مؤثرترین راه دستیابی به این هدف را می‌توان در یک سطح متوسط (قلمرویی بین سطح ملی و یا منطقه از یک طرف و روستایی یا محله / مزرعه از طرف دیگر) جستجو کرد. مباحث مطرح شده در کتاب نیز این سطح را مدنظر قرار داده است. در این سطح است که مشارکت به بهترین نحو صورت خواهد گرفت و هماهنگی کامل قابل وصول است. به عبارت دیگر در این سطح است که اولویت‌های بالا به پایین در مورد بخش‌ها (همانند مراقبت بهداشتی یا بخش‌های صنعتی خاص و نیازهای پایین به بالا یکنواختی نسبی مناطق جغرافیایی) به خوبی مورد توجه قرار می‌گیرد. همان‌طور که محقق ایرلندی اظهار داشته است: مشارکت‌های مردمی هر منطقه، این توانایی را دارند که به عنوان هسته مرکزی، اتصال نیازها و اولویت‌های محلی با بخش‌ها (برنامه‌ها، منابع مالی و نمایندگی‌های مربوط به بخش‌ها) به حساب آیند. مواردی که قادرند منابع لازم را برای توسعه پایدار و متوازن روستایی فراهم آورند.

۳. مسئله سوم مربوط به شناخت و تحرک محلی است. در این دیدگاه مردم محل

(در قالب افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها و شرکت‌ها) به‌عنوان یکی از منابع کلیدی در سایر منابع از جمله ایده‌ها، انرژی و سرمایه در توسعه روستایی مورد پذیرش قرار می‌گیرند. این افراد در صورتی در روند توسعه مشارکت می‌کنند که احساس نمایند که اقدامات و برنامه‌ها، دقیقاً خواسته‌ها و نگرانی‌های آنها را مدنظر قرار داده و هر نوع مشارکتی از جانب آنها به تغییرات مفیدی در زندگی خودشان منجر می‌شود.

هر چه منطقه جغرافیایی به‌عنوان حوزه عمل محدودتر باشد و افراد و جمعیت موجود از نظر محلی ارتباط نزدیک‌تری با یکدیگر داشته باشند، استفاده از منابع حیاتی محلی در حداقل ممکن بوده و خاصیت‌های موجود و ویژگی‌های محل تقویت شده و پایدار باقی می‌ماند. بنابراین بحث اصلی به ایجاد و بسیج سرمایه اجتماعی و آگاهی و تجربه محلی مربوط می‌شود.

۴. هم اکنون این تفکر وجود دارد که توسعه و بسط منابع محلی پیش از اتکای روزافزون بر منابع و سرمایه‌ی وارداتی به منابع محلی توجه دارند. در این صورت است که آینده‌ای مطمئن‌تر، پایدارتر و امنیت توسعه‌ی اقتصادی بیشتر تضمین می‌شود. حتی اگر ارزش افزوده منابع محلی نیازمند سرمایه‌های مالی هنگفت باشد، این موضوع فهم کامل و گسترده منابع محلی در مقیاس وسیع و قابلیت آنها در ایجاد فرصت‌های شغلی جدید را ضروری می‌سازد. جنبه دیگر موضوع، ارزش و اهمیت تشویق خرید محلی توسط مردم و سازمان‌های همان محل می‌باشد. پدیده‌ای که از نظر آماری تحت عنوان «تأمین و انباشت سبد هزینه سوراخ‌دار» معرفی می‌شود. با این توضیح، در صورتی ضریب بس شمار اقتصادی محل افزایش می‌یابد که پول به جای خروج از ناحیه در اقتصاد محل جریان داشته باشد. در نتیجه مطلب اصلی آن است که توسعه محل توسط مردم و مؤسساتی به اجرا درمی‌آید که باعث افزایش ارزش افزوده منابع محلی شده و خریدهای محلی را انجام می‌دهند.

۵. موضوع پنجم، مقوله‌ای است که در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است. این موضوع در ارتباط با ایجاد سد دفاعی در مقابل پدیده جهانی شدن است. جهانی شدن به معنای گشودن درهای اقتصاد محلی در برابر جریان رقابت‌های شدید جهانی است. این تفکر نشأت گرفته از گسترش وسیع اطلاعات و تکنولوژی‌های ارتباطی، آزادی تجارت بین‌المللی و جابجایی سرمایه است. شرایطی که شرکت‌های

چند ملیتی را قادر ساخت صنایع مونتاژ را به جایی منتقل نمایند که هزینه‌های تولید و محدودیت‌های محیطی و اجتماعی در کمترین حد ممکن است و توافق‌نامه‌های بین‌المللی دست دولت‌ها را در حمایت و پشتیبانی اقتصاد محلی خود بسته است. بنابراین تولیدکنندگان پنیر در نرماندی یا تولیدکنندگان گیلاس در اسپانیا (به مطالعه موردی شماره ۷ مراجعه کنید) این حقیقت را هر روز بیشتر می‌پذیرند که تولیدات مشابه در هزارها مایل دورتر جای آنها را در سوپر مارکت‌های کشورشان بگیرد. یکی از پاسخ‌های ممکن به این مسئله اهمیت دادن و توجه به تنوع محلی است. به‌طوری‌که با توجه به مزیت نسبی و خواست و نظر مصرف‌کننده به تولید بپردازند. این شرایط ضرورت بازاریابی و معرفی ویژگی‌های محلی و کیفیت خاص تولیدات و خدمات مرتبط با آن را مطرح می‌کند. وضعیتی که برای توسعه روستایی در سطح محلی امکان وقوع دارد. همان‌طور که رای^۱ در ملاحظات خود تحت عنوان صرفه‌جویی‌های فرهنگی از آن نام می‌برد. صرفه‌جویی‌هایی که اهمیت آن در حال افزایش است. با توجه به کلیه دلایل فوق، در دهه ۱۹۹۰ و سال‌های اولیه قرن بیست و یکم شاهد توسعه روز افزون اقدامات مربوط به توسعه محلی در نواحی شهری و روستایی هستیم. برخی از نمونه‌های این توسعه را می‌توان چنین عنوان داشت: توسعه‌های محلی مختلف و برنامه‌های تجدید ساختار بودجه و استراتژی‌های اجتماعی تأمین‌کننده نیاز مدیریت محلی در سال‌های اخیر در انگلیس و برنامه‌های محلی توسعه اقتصادی، اجتماعی در ایرلند، قراردادهای پرداخت و اتحادیه‌های بین‌المللی مشترک در فرانسه، برنامه‌های توسعه روستایی مبتنی بر ابتکارات محلی (POMO) در فنلاند، موارد فوق‌الذکر تنها نمونه‌هایی اندک می‌باشد که از کشورهای مشخص عنوان شده است. در سطح قاره اروپا نیز نمونه‌هایی چون برنامه‌های پیش‌تاز و پیمان‌های محلی اشتغال را شاهدیم. با توجه به مباحث و تجارب فوق، اکنون می‌توانیم توسعه محلی (شهری یا روستایی) را چنین تعریف کنیم: پیامدی از توسعه (چنان که قبلاً تعریف شد) در مقیاسی محلی که هدف آن شناسایی مشکلات محلی، افزایش میزان اعتبار منابع محلی، مادی، انسانی یا نمادین، بسیج نیروهای فعال و ذی نفوذ، مردم، گروه‌ها یا نمایندگی‌ها می‌باشد. بر این اساس، توسعه محلی روستایی یعنی موضوع اصلی این کتاب، توسعه‌ای است که توسط

مردم پیشنهاد و اجرا می‌شود. تعریف ما از توسعه محلی به تعریف اندیشمند ایرلندی (واش) که سال‌ها قبل آن را بیان نمود، بسیار نزدیک است. وی توسعه محلی را چیزی بیشتر از مداخلات و تصمیمات اتخاذ شده توسط سازمان‌های متمرکز در بدنه دولت می‌داند ... تعریف جدید پاسخی منطقی به جریانی است که هدف آن دستیابی به اهداف جدید توسعه می‌باشد. توسعه‌ای که بر روی مفاهیمی چون نگرش چند بعدی، یکپارچگی، هماهنگی، گروه‌های معین و پایداری تأکید دارد. بر این اساس واش برای توسعه محلی سه وظیفه اصلی را مشخص می‌کند:

- غلبه بر مشکلات بازار که به معنای انجام اقدامات مفید و سازنده است و برای بازاریان چندان جذابیتی ندارد. مانند ارائه خدمات به جمعیت پراکنده، یکپارچه‌سازی اقدامات مربوط به حفاظت محیط زیست و برنامه‌های توسعه اقتصادی.
- ارتقاء و بهبود ظرفیت‌های محلی (به معنی اعطای توانایی و آمادگی لازم به مردم و سازمان‌ها تا در روند توسعه فعالانه مداخله نمایند).

- تقویت روحیه عملگرایی به این معنی که به بازیگران اصلی قدرت اعطا شود تا در جریان‌ات در حال وقوع در امور زندگی خودشان دخالت نمایند.

یک منتقد ایرلندی دیگر نیز اهمیت پیگیری روند توسعه روستایی در سطح محلی را مورد تأکید قرار داده است. به عقیده وی روند توسعه روستایی زمانی در سطح محلی به اجرا در خواهد آمد که اهداف زیر را محقق نماید:

- پیش توسعه، به معنای ظرفیت‌سازی و ایجاد انگیزه در گروه‌های محلی براساس مشارکت ساکنین محلی؛

- تدوین و انطباق رویکرد برنامه‌ریزی استراتژیک؛

- ارائه پروژه‌ها و روش‌های جدید؛

- کاهش محرومیت‌های اجتماعی؛

- افزایش میزان سرمایه‌گذاری؛

- ارتقاء و توسعه پروژه‌های گروهی و اجتماعی.

بر این اساس، محل موردنظر ما چگونه جایی است؟ پاسخ به این سؤال تا حد زیادی به خصایص و ویژگی‌های محلی بستگی دارد. ویژگی‌هایی چون تراکم جمعیت، منابع پایه و ساختار اداری که می‌تواند به‌عنوان خطوط راهنما مدنظر قرار گیرد. با توجه

به آنچه قبلاً بیان شد، برای دستیابی به اهداف تعیین شده محل مورد نظر بایستی از شرایط ویژه‌ای برخوردار باشد. به عبارت دیگر ناحیه مورد نظر تا حد ممکن کوچک باشد تا عرق محله‌گرایی را تقویت کند، مردم را به دخالت در جریان توسعه تشویق نموده و اقدامات فردی را هماهنگ و یک جهت نماید. با این وجود، محدوده مورد نظر نباید آنقدر کوچک باشد که امکان بهره‌مندی از صرفه جویی‌های ناشی از مقیاس مربوط به ارائه و مدیریت خدمات و متخصصین و اندیشمندان را از بین ببرد. بر همین اساس، مناطق بزرگتر به گونه‌ای تعیین حدود می‌شود که حداقل یک شهر کوچک یا متوسط را در خود جای دهند، تا از منافع آن در جریان توسعه بهره‌مند شوند.

با توجه به شرایط فوق، شورای ملی اقتصادی، اجتماعی ایرلند (۱۹۹۴) برای نواحی مورد نظر جمعیتی بین ۱۵ تا ۲۵ هزار نفر را پیشنهاد می‌کند. درحالی‌که همان‌گونه که در مطالعات موردی تشریح شده است، تجارب برنامه لیدر (پیشتاز) حد بالایی جمعیت را تا ۱۰۰ هزار نفر و متوسط آن را حدود ۵۰ هزار نفر تعیین نموده است. اما عاملی که اگر نگوئیم بیش از اندازه جمعیت حداقل به همان مقدار اهمیت دارد، میزان یکنواختی و یک پارچگی ساکنین محدوده است. این عامل بر حسب میزان اشتراک و سنخیت در عوامل هویتی مکان تعیین می‌شود. با توجه به همین عامل است که محدوده‌هایی بزرگتر از بخش‌های خاص در انگلیس و کمون‌های روستایی، در فرانسه و کوچک‌تر از شهرستان‌های انگلیس و دیپارتمان‌های فرانسوی مورد استفاده و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

خوشبختانه هم چون مدارک مربوط به تعریف و تعیین حدود محل، اسناد مربوط به توسعه روستایی توسط اندیشمندان مختلف تهیه و گروه‌بندی شده است. مارشون (۱۹۹۹) فهرستی از اولویت‌های تحقیقی مربوط به مسائل اجتماعی روستا را تهیه کرده است. وی بر ضرورت درک عمیق تنوع موجود در داخل و بین نواحی روستایی و در عین حال شیوه‌های دستیابی به توسعه روستایی متوازن و جامع تأکید دارد. شیوه‌هایی که به ظهور اشکال جدیدی از اداره و مشارکت محلی، حقوق شهروندی، ظرفیت‌سازی و بسیج جمعیت‌های محلی و توسعه و بهبود ظرفیت‌های نواحی برای توسعه پایدار و درون گرا منجر می‌شود.

ساختار کتاب

با توجه به فراوانی مباحث مربوط به توسعه روستایی در کشورهای پیشرفته غربی و به منظور اجرای برنامه‌های توسعه در سطوح محلی، فصول کتاب مفاهیم و ایده‌های متعددی را مدنظر قرار می‌دهد. بر این اساس نوشته حاضر این مفاهیم و ملاحظات مطرح در بخشهای قبلی را تشریح و نقش آنها را در روند توسعه تبیین می‌کند. به‌طور کلی این مباحث برخی از مجموعه‌های ساختاری را برای نظریه توسعه روستایی محلی فراهم می‌کند. اگر چه خود به تنهایی چنین تئوری را در بر ندارد. چنین شکلی از ساخت نظریه (نظریه کوششی است برای تشریح و پیش‌بینی پدیده‌های دنیای واقعی به موجزترین و بهترین شکل ممکن) شیوه‌ای از فرمول‌بندی است که از آن طریق مشخص می‌شود که این مجموعه‌های ساختاری و سایر موارد در عمل چگونه با یکدیگر ارتباط دارند و چگونه و به چه میزان عملاً به توسعه روستایی یاری می‌رسانند؟ این کار در کنار سایر عوامل نیازمند تجزیه و تحلیل هزاران اقدام واقعی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، محلی و تعیین میزان کمک نسبی انجام شده از طریق این عوامل و سایر عوامل به‌صورت فردی یا جمعی است. دستیابی به چنین تعریفی یکی از امیال اصلی است. اما با شرایط کنونی تمام اقداماتی که در این کتاب طرح شده است، امکان اجرا ندارد. ارائه برخی از الگوهای خام برای نظریه‌ها و طبقه‌بندی‌های مورد نظر نمونه‌ای از این موارد به‌شمار می‌رود. در عین حال توصیه‌های عملی مفیدی را در اختیار نمایندگی‌های توسعه و گروه‌های محلی قرار می‌دهد. تا بدانند مابا این موضوع چگونه برخورد می‌کنیم. سیزده فصلی که در پی می‌آید هر یک به یکی از مفاهیم و موضوعات توسعه محلی و روستایی محلی تأکید دارد. بسیاری از این مفاهیم قبلاً در این فصل معرفی شده‌اند. از این ۱۳ فصل، ۹ فصل اصول و اهداف اصلی را مدنظر قرار داده‌اند و ۴ فصل بعدی مراحل کلیدی تبیین این اصول در سطح محلی و چگونگی دسترسی به آنها را تشریح می‌کند. تفکیک و مجزاسازی این تقسیم‌بندی چندان آسان نبوده زیرا به همان دلیلی که در توسعه محلی در عین حال که فرآیند خود یک فرآورده است، مجدداً این فرآورده به‌عنوان سوخت اضافه در فرآیند اصلی سایر مقولات مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای مثال، چند هدف فرایند توسعه از جمله پایداری، جمع‌گرایی و ظرفیت اجتماعی (موضوعات فصول ۷ و ۶) خود استمرار توسعه را زمینه‌سازی